

**A magyar diákok „Határtalanul!”
programban megvalósuló utazásai a
Felvidéken
Jelige: határok nélkül**

Készítette:

Keszeg Réka

Bevezetés.....	1
1. Problémafelvetés	3
2. Kutatási előzmények	5
3. Kutatási módszer	10
4. Egy határtalan szervezet.....	11
4.1. A Határtalanul! program küldetése.....	11
4.2. A Határtalanul! program felépítése	12
4.3. A Határtalanul! program célkitűzései.....	15
4.4. Általános iskolák és középiskolák pályázatai.....	16
5. Felvidék, mint a Határtalanul! program kedvelt desztinációja	18
5.1. A résztvevők földrajzi megoszlása	18
5.2. A szálláshelyek földrajzi jellemzői.....	19
5.3. A szálláshelyek típusai	20
5.4. A felkeresett települések földrajzi jellemzői	20
5.5. Az utazások időpontja, a tartózkodás hossza.....	21
5.6. Az utazás lebonyolítása	22
5.7. Az utazások témája.....	22
5.8. Élmények, élmények továbbadása.....	23
6. Magyarországi diákok felvidéki utazása	24
6.1. Az utazás.....	25
7. Lehetséges visszatérés.....	26
Összegzés	27
Felhasznált irodalom	29
Egyéb dokumentumok.....	30
Táblázat- és ábrajegyzék	31
Táblázatok:	31
Ábrák:	31
Fényképek:	31

Bevezetés

Magyarország nemzetpolitikája az 1920. évi trianoni békeszerződést követő közel egy évszázadban, ugyan különböző mértékben, de folyamatosan befolyásolta a szomszédos országokkal meglévő külpolitikai kapcsolatokat (Győri Szabó 2012). Bármilyen politikai színezetű hatalom is irányította Magyarországot a XX. században, az anyaország határain kívül rekedt magyarság sorsával kapcsolatban nem kerülhette meg az állásfoglalást. Az 1990. évi rendszerváltozás, az Európai Unióhoz való 2004. évi és a Schengeni övezethez való 2007. évi csatlakozás merőben új helyzetet teremtett. A személyek szabad áramlásának európai uniós elve az integrációhoz tartozó állampolgárok számára szinte teljes körűen biztosította a mobilitás lehetőségét, így immár semmi sem kényszerítette a határainkon túl élő magyar közösségeket a lakóhelyükön történő maradásra. A Trianont követő asszimiláció és a gyakran kényszerű migráció jelentősen apasztotta az anyaországon kívül kisebbségben élő magyarság számát, így a XXI. századra újfajta, a szülőföldön maradás elvét előtérbe állító nemzetpolitika formálódásának lehetünk szemtanúi. Ennek a modern nemzetpolitikának egyik eleme, hogy a most felnövekvő generáció a szülőföldön, eredeti környezetében találkozzon a határon túli magyarsággal. Napjainkban egyre inkább egyértelművé válik, hogy Magyarország nemzetpolitikája ebbe az irányba fordult. Az állam és a Magyarországon élő emberek igyekeznek egyre több figyelmet szentelni a határon túli területekre, a határon túli magyarokra. Mára már elindult egy folyamat, mégpedig az, hogy e területekre oda kell figyelni, törődni, foglalkozni kell velük. Úgy kell foglalkozni velük, mintha még ma is Magyarországhoz tartoznának, és törekedni kell arra, hogy egy átlagos magyarországi polgár is megismerje e területeket egyaránt földrajzi, kulturális, történelmi szempontból, nem utolsósorban turisztikai szempontból.

Szerencsére egyre több program valósul meg e cél érdekében, ezek közül a Csete Örs¹ által megálmodott és megvalósított Határtalanul! nevezetű programot szeretném kiemelni és dolgozatomban részletezni. E program egyértelmű célkitűzésekkel jött létre, és ez a cél nem más, mint, hogy az emberek megismerjék a Magyarországtól elcsatolt területeket, minden egyes részüket a szívükbe zárják. A hangsúly nem a szomorú történelmi eseményen, a trianoni békeszerződésen van, hanem éppen ellenkezőleg azon, hogy bár ezek a területek

¹ Csete Örs a program az Apáczai Közalapítvány elnöke volt

mára már egy másik államhoz tartoznak, de az nem változtat azon a tényen, hogy attól még ez egy család, egy közösség, amelynek össze kell tartania, össze kell fognia. A Határtalanul! program nem a bús múltra akar emlékezni, csak a pozitív oldalt szeretné látni és láttatni. A program e pozitív oldalt legfőképpen a gyerekeknek, iskolásoknak szeretné megmutatni, hiszen a mai gyerekeknek sajnos mára már csak annyi információjuk maradt az elcsatolt területekről, hogy azok valamikor még Magyarországhoz tartoztak, de már egy másik államhoz. Ám arról sajnos a legtöbb gyereknek fogalma sincs, hogy ezeken a területeken számos magyar közösség él a mai napig, számos olyan magyarul beszélő és magát magyarnak valló diák, mint ők maguk. A program lehetőséget nyújt, hogy a magyarországi diákok ellátogathassanak Erdélybe, Felvidékre, Délvidékre, Kárpátaljára, és Szlovénia magyar lakta területeire, sőt mi több, a Határtalanul! ösztönzi azt, hogy a kirándulás alatt a külhoni és a magyarországi diákok megismerjék egymást, átadják a tudást, továbbá elősegíti az életre szóló barátságok kötődését és a visszatérés iránti vágy felkeltését. A program már a nevében is igyekszik kihangsúlyozni, hogy ez valami olyasmi dolog, amely átível minden határt, túlmegy minden határon, hiszen egy nemzet összetartozásának semmi sem szabhat gátat.

A Határtalanul! program munkája és célja számomra nagy jelentőséggel bír, hiszen szlovákiai, felvidéki magyarként fontosnak tartom, hogy a magyarországi diákok megértsék, hogy a határon túli magyarok is éppoly magyarok, mint ők maguk, nem számít hol élnek. A hangsúly a nemzetiségen van, és nem az állampolgárságon. Ezt csakis úgy érthetik meg, ha ellátogatnak e területekre és megismerik az ott élő emberek – főként a velük egykorú diákok – életét és mindennapjaikat. Kutatásom során lehetőségem nyílt számos olyan gyerekek által írt beszámolót olvasni a szomszédos országok magyar lakta területeire irányuló tanulmányi kirándulásukról, amelyekben arról számolnak be, hogy mennyire meglepte őket az, hogy a külhoni gyerekek ugyanolyan gyerekek, mint ők maguk, ugyanaz az érdeklődési körük, mint nekik. A kiutazott gyerekek számára már érthetővé vált, hogy bár egy államhatár választja el őket egymástól, de mégis mintha ugyanazok az emberek lennének, mintha összetartoznának.

Számomra ez a tény prioritást élvez, hiszen a Magyarországon töltött iskolás éveim alatt számtalanszor szembesültem azzal a ténnyel, hogy valójában a diákoknak, de ugyanúgy egy átlagos magyarországi felnőttnek vajmi csekély fogalmuk van a külhoni magyarságról. Egy külhoni magyar számára, legyen akár felvidéki, erdélyi, délvidéki vagy kárpátaljai, furcsa lehet, ha egy magyarországi diáktársa megkérdezi tőle, hogy ők otthon mégis milyen nyelven szólnak egymáshoz. Míg a külhoni diák számára teljesen egyértelmű, hogy magyarul beszél

otthon is, magyarul érteti meg magát a családjával, a barátaival, de még a helyi kisboltban is, addig egy magyarországi diáknak ez már nem olyan egyértelmű, sőt, sokszor elképzelhetetlen a számára, hogy ez mégis, hogy lehet, hiszen nem a magyar az adott állam nyelve.

A Határtalanul! program² igyekszik a fent említett jelenséget kiküszöbölni, legfőképpen arra törekszik, hogy a diákok alapvető ismereteket sajátítsanak el a külhoni magyarságról, valamint, hogy ezt a megszerzett tudást továbbadják az idősebb generációknak. Ez a tudásátadás automatikusan megtörténik, hiszen a gyermek egy kirándulásról hazatérve alig várja, hogy elmondhassa szüleinek, családtagjainak, hogy mi is történt, miket látott, miket tanult a tanulmányi út során. Csete Örs ezt a lehetőséget látta meg, és lényegében véve erre alapozta a program alapjait. Éppen ezért a program szülőatyja mára már megteremtette azt a lehetőséget, hogy minden diák, legalább életében egyszer eljusson valamilyen határon túli területre, és az ott töltött időt hasznosan, a külhoni magyarság megismerésével töltsse el. A lehetőségek sora évről-évre bővült, mára már a Határtalanul! program által nyújtott lehetőségek elérhető minden általános iskolás hetedikes, továbbá minden gimnazista és szakközépiskolás számára. A Határtalanul! segítségével alapvetően létrejön egy általános tudás- és élményátadás, és vélhetően felkelti az adott desztináció meglátogatása iránti vágyat.

Dolgozatomban a Határtalanul! program keretében a 2013/2014-es tanévben megvalósult tanulmányi kirándulásokat vizsgálom, 256 úti beszámoló tartalomelemzésével a 7. osztályos diákok nemzeti identitásformáló és turisztikai élményt generáló utazásaira fókuszálok. Miközben áttekintést adok a programban megvalósult összes utazásról, elsősorban a Felvidékre irányuló utakat helyezem górcső alá.

1. Problémafelvetés

Magyarországon az elmúlt évek tapasztalata szerint sajnos alapvető probléma az általános tájékozatlanság a külhoni magyarságról. Ez alapvetően abból eredeztethető, hogy a Magyar Népköztársaságban a szocializmus évei alatt az 1920-as trianoni és az 1947-es párizsi békediktátum tabutémává vált és 40 év hallgatás következett a témáról, így a ma élő magyarországi szülőknek, nagyszülőknek igen kevés információjuk van a külhoni magyarságról. A hosszú hallgatás után végül megtört a jég, és Magyarország pozitív irányba fordult nemzetpolitikai téren (Csete 2011). Megkezdődött a magyarországi lakosok

² http://www.emet.gov.hu/hatter_1/hatartalanul/

ösztönzése, hogy igenis fontos foglalkozni a külhoni magyarsággal. Ennek érdekében két jelentős törvényjavaslat is elfogadásra került, az első 1993-ban, majd 2010-ben. Míg az 1993-ban elfogadott törvény a magyar állampolgárság felvételéről és a honosítási kérelemről szól³, addig a 2010-ben elfogadott törvény már egy sokkal specifikusabb szférát érint, ami nem másról, mint a magyarországi és külhoni magyar fiatalok közötti kapcsolat kialakításáról szól⁴. Mára már a magyar állam az e téren meglévő általános tájékozatlanság problémáját felismerte, és az idő, amikor e hiányosságok pótlására lehetőség nyílik, melynek a fő megvalósítója a Határtalanul! diákutaztatási program, amely az Apáczai Közalapítványnál gyökerezett, később átkerült a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.-hez, és ma már az Emberi Erőforrások Minisztériumának lebonyolítójaként az Emberi Erőforrások Támogatáskezelője koordinálja a „határtalan” utazásokat. A programnak köszönhetően talán többé már nem fogja megkérdezni a Budapesten élő és dolgozó nővér a felvidéki embertől az orvosi rendelőben, hogy hol is tanult meg ilyen szépen magyarul, hiszen számára egyértelmű lesz, hogy a Felvidéken élő magyarok is ugyanolyan magyarok, mint ők maguk.

Kutatásom során két hipotézist állítottam fel:

H1: A Határtalanul! program hozzájárul a diákok magyarságtudatának, nemzeti identitásának az erősítéséhez.

H2: A Határtalanul! program hozzájárul a diákok turisztikai élményének bővítéséhez.

A program elsődleges célja a magyarságtudat erősítése, ám a program tanulmányi kirándulásának következtében növekszik a diákok turisztikai élménye is, ezzel egyetemben a meglátogatható célországok egyes területeinek turisztikai látogatottsága, valamint az elsődleges turisztikai szuprastruktúra kihasználtsága az egyes településeken.

A kutatásom célja az általam felvázolt hipotézisek alátámasztása egy adatbázis elkészítésével és elemzésével, továbbá a Határtalanul! program pozitív hatásainak bemutatása nemzetpolitikai szinten. E program hatalmas előrelépés a korszerű nemzetpolitika terén, reprezentálja azt, hogy a magyar állam a külhoni magyarok felé fordult és szívügyén viseli a

³ Az Országgyűlés 125/1993. (IX.22) OGY Határozata a Magyar Állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény végrehajtásáról

⁴ Az Országgyűlés 101/2010. (X. 21.) OGY Határozata az Iskolai Nemzeti Összetartozás Napja bevezetéséről, a magyarországi és a külhoni magyar fiatalok közti kapcsolatok kialakításáról és erősítéséről a közoktatásban, valamint a Magyarország határain kívül élő magyarság bemutatásáról

sorsukat. Sőt, mi több szeretné megmutatni az elcsatolt területeket a magyar nemzet fiatal és fogékony generációja számára is, valamint szeretne nagy hangsúlyt fektetni a magyar-magyar kapcsolatokra figyelmen kívül hagyva az államhatárokat, hiszen e kapcsolatoknak nem szabhat határt semmiféle határvonal.

2. Kutatási előzmények

A témával kapcsolatban áttekintett szakirodalom alapvetően három nagy csoportra bontható. Az egyik csoport maga az etnikai földrajz problémaköre a Kárpát-medencében, a másik csoport a tanulmányi kirándulások pozitív hatását mutatják be, végül a harmadik az etnicitás magyarországi nemzetpolitikai vetületeire világít rá.

Az etnikai földrajz terén Kocsis Károly munkásságát érdemes áttekinteni. Az etnikai földrajzi kutatása legjelentősebben a Kárpát-medence egyes területeire koncentrál, hiszen a viharos történelmi események folyamán e terület vált a leginkább szétagoltabbá az elmúlt évszázadok során. Napjainkban a történelmi Magyarország az egyik legszétagoltabb területnek számít etnikai szempontból. Már a törökellenes háborúk idején a magyarok száma csökkenésnek indult, valamint megkezdődtek a románok és szerbek betelepülése az alföldi területekre. Később a török uralom felszabadulása után a túlnépesedett szlovákok és ruszinok indultak meg szintén az alföldi területek felé, továbbá megkezdődtek a katolikus németek állami betelepítése is. Így a 18. századra már jelentős arányeltolódás következett be az etnikumok terén. Ezt az arányeltolódást később már csak az 1920. június 4.-én aláírt trianoni békeszerződés tetőzte: „Az első világháborút követően az antant hatalmak a történelmi Magyarországot alapvetően öt állam között osztották fel úgy, hogy annak helyén szintén soknemzetiségű, ráadásul történelmi, kulturális, gazdasági hagyományoknak, adottságoknak ellentmondó, azóta – Románia kivételével – már kétszer széthullott államokat hoztak létre” (Kocsis 1996: 158).

Magyarországon a legátfogóbb etnikai adatokat a népszámlálások adták és adják a mai napig, melyek közül az 1991-es és a 2001-es reprezentálja a leginkább az etnikai változásokat. Az 1991-es népszámláláskor a nemzetiségi kérdésre még kötelező volt válaszolni és csak egy válasz volt lehetséges. Ezzel szemben a 2001-es népszámláláskor már nem volt kötelező e kérdésre válaszolni és már 3 válaszlehetőséget is nyújtott az állam. A kisebbség növekedése ekkortájt indult meg jelentősebben (Kocsis 2006). A népszámlálások segítségével megállapítható az egyes nemzetek és kisebbségei arányának a változása.

A témához kapcsolódóan az etnikai földrajz magyar vetületein felül érdemes megvizsgálni a magyarok helyzetét Szlovákiában. E témáról átfogó információt szerezhet az érdeklődő a Fazekas József és Hunčík Péter által szerkesztett „Magyarok Szlovákiában” című könyvből. Szlovákiát tekintve magyar kisebbségi szempontból azok a települések sorolhatók magyar településeknek, amelyeknek magyar lakossága meghaladja a 10%-ot, illetve a 100 főt. Sajnos az elmúlt 70 évben a magyarok száma e területeken is fogyásnak indult, leginkább Pozsony, Léva-Nyitra-Ésekújvár és Kassa környékén. A 2001-es népszámlálásból kiderült, hogy Szlovákiában 551 magyarlakta település volt (1991-ben 553 magyarlakta település), e településekben összesen 513 762 magyar élt, amely a szlovákiai magyarság 98,7%-át tette ki. 2001-es adatok szerint a legtöbb magyar Révkomáromban (23 745 fő), Pozsonyban (20 312 fő), Dunaszerdahelyen (19 347 fő), és Érsekújvárban (13 350 fő) élt. A népszámlálás során az is kiderült, hogy a magyar népesség meghatározó többsége inkább falvakban él, leginkább 2000 főnél kisebb népességű falvakban, melyek 42,3-42,9%-ot tesznek ki hozzávetőlegesen.

A kutatók négy különböző csoportba osztották a szlovákiai magyarlakta településeket (1. táblázat):

1. szórványjellegű – magyar népesség aránya 10%-nál kevesebb, de eléri a 100 főt,
2. magyar kisebbségű – magyar népesség arány 10-50% között mozog,
3. mérsékelt magyar többségű – magyar lakosság aránya meghaladja az 50%-ot, de nem éri el a 80%-ot,
4. erős magyar többségű – magyar lakosság aránya meghaladja a 80%-ot (Gyurgyík 2004)

Az alábbi táblázat a magyarlakta területek etnikai jellegének a változását mutatja be a négy csoport alapján:

A magyarok aránya a településeken (a települések etnikai jellege)	1991 – helységek száma	1991 – helységek %-ban	2001 – helységek száma	2001 – helységek %-ban
1. csoport	30	5,4	25	4,5
2. csoport	91	16,5	116	21,1
3. csoport	160	28,9	194	35,2
4. csoport	272	49,2	216	39,2

1. táblázat: Magyarlakta területek etnikai jellegének a változása Szlovákiában (Gyurgyík 2004: 146)

A tanulmányi kirándulások jelentőségét e témához kapcsolódóan elsősorban Komáromi István számos munkásságából ismerheti meg az érdeklődő. A szerző „Iskola és ifjúsági turizmus”, valamint az „Ifjúság, iskola és turizmus” című cikksorozata taglalja az ifjúsági turizmus oktatási vetületét, valamint a Nemzeti Alaptanterv (NAT) ifjúságturisztikai összefüggéseit. Az oktatás szorosan összekapcsolódik az ifjúsági turizmussal, hiszen maga az oktatás-nevelés befolyásolja a diákok turisztikai tevékenységét. Az iskolákban tanított tantárgyak és az ezekhez kapcsolódó tanulmányi utak és séták nagy mértékben elősegítik, hogy a későbbiekben a diákok a kulturális, aktív, vallási, falusi, városlátogató turizmus részeseivé váljanak. Az iskola nem utolsó sorban akár összekötő elemként is megjelenhet az iskolai és családi kirándulások szervezésében is. A Nemzeti Alaptanterv elősegíti a tanórákon kívül történő tanulás lehetőségét is, leginkább az olyan tevékenységekre helyezve a hangsúlyt, amely az ország és környezetének, a Kárpát-medence megismerését, valamint a nemzeti identitás megismerését és erősítését szolgálják.

A Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (NTS) szerint az ifjúsági turizmusnak nagy szerepe van a turizmus rendszerén belül, hiszen e turizmusnak leginkább szemléletformáló hatása van, amely a későbbiekben kihat az utazási döntésekre (Komáromi 2009).

Sok fiatal számára e iskolai keretek között szervezett utazások jelenthetik a lehetőséget más desztinációk meglátogatására különböző anyagi okok miatt, elősegítik az otthonról való kimozdulást és előidézik az utazás iránti igényt. Továbbá a pedagógusok számára is kedvező, hiszen ezáltal közelebbi kapcsolatba kerülhetnek a diákjaikkal, jobban megismerhetik személyiségüket (Komáromi 2011).

A fiatal turistáknál abszolút jelen van a különböző kultúrák, nemzetek megismerése iránti vágy, valamint az élményszerzés. E turistatípusok az utazásaikat igazán nagy élményként élik meg („a nagy lehetőség”), éppen ezért hajlandóak több időt és pénzt áldozni ezekre az utakra. Az utak jellemzően a történelmi emlékhelyeknél és különböző kulturális eseményeknél realizálódnak (Komáromi 2010a). Az ifjúsági turizmus kutatásánál éppen ezért fontos szerep jut az utazás előtti információszerzésnek, a szülők szerepének, az utazási motívumoknak és a viselkedéskultúrának (Braun 1996).

Komáromi István szerint a fiatalok turizmusba való bevonása meghatározza az ifjúság jellemét is a későbbiekben, például segít kialakítani bizonyos életvezetési normákat, növeli a családi kötelékek fontosságát, kialakít egy turizmusbarát és egészséges életvitelt. A fiatalok turisztikai élményei alakítják ki a jövő turistájának az értékrendjét (Komáromi 2010b).

Továbbá nagy jelentőséggel bír a témához kapcsolódva az ifjúsági turizmus mellett az etnikai turizmus jelentősége is. Horváth Alpár és Michalkó Gábor „Az etnicitás turizmusföldrajzi értelmezése erdélyi példákon keresztül” című tanulmánya azt vizsgálja, hogy az etnicitás lehet-e utazási motiváció, értelmezhető-e az etnikai turizmus turisztikai termékként, hogyan viszonyul az etnikai turizmus a rokon- és barátlátogató (VFR) turizmushoz és a kulturális- és örökségturizmushoz, valamint, hogy milyen térbeli vonatkozásai vannak az etnikai turizmusnak. A tanulmány szerint a fókusz az emocionális kötéléken van, vagyis egy kötéléken, amely összeköti ez etnikumokat (ez lehet akár a közös nyelv, vallás, kultúra, szokások) és formálja az összetartozás-tudatukat.

Etnikai jellegű motiváció akkor lehet jelen egy turistánál, ha az utazási helyszín és a szabadidős tevékenységeknél nagy szerepet játszik maga az etnikai identitás, vagyis amely tevékenységek során megnyilvánul a magyarsághoz tartozni vágyás. Ilyen tevékenységek lehetnek a tipikus magyar emlékhelyek meglátogatása, nemzeti színű szalagok elhelyezése egy-egy emlékhelynél és magyar himnusz eléneklése. A tanulmány szerint az etnikai turizmus akkor értelmezhető turisztikai termékként, ha maga az utazás elsődleges motivációja az etnikai identitástudat. Az ilyen jellegű utazások legfőképpen a magyar nemzeti ünnepnapok alkalmával jönnek létre, a nemzeti összetartozás megélésének érdekében. Vannak tipikusan olyan helyek és tárgyak, amelyek ezt az összetartozás tudatot erősítik, mint például a trianoni döntéssel történő szétdarabolást szemléltető szuvenírek.

Az etnikai turizmus csoportspecifikus termékként való besorolásának köszönhetően az e fajta turizmus leginkább a rokon- és barátlátogató turizmushoz, a VFR turizmushoz kapcsolható. Az etnikai turizmus térbeli vonatkozásait illetően maguk a célterületek nem tényleges földrajzi helyek, hanem sokkal inkább szimbolikus terek, amelyek magukba foglalják a hely kulturális és történeti jelentőségét (Horváth–Michalkó 2014).

Végül, de nem utolsó sorban a téma nemzetpolitikai vetületeit érdemes áttekinteni, vagyis azt az utat, amelynek végkifejlete a magyar állam által létrehozott Határtalanul! diákutaztatási program. Az ehhez kapcsoló szakirodalmak főként a Határtalanul! program megálmodójának, Csere Örsnek a tollából származnak. Csere Örs a „Növekedés, Biztonság, Egység” című kiadványában leírja azt az utat, amelynek végkifejlete a Határtalanul! program. Elsősorban a Magyarországon jelenlevő problémákat elemzi, amely leginkább a 2004. decemberi kettős állampolgárságról való szavazásnál mutatkozott meg, az a tény, hogy a magyarországiak többsége számára közömbös ügyről van szó, így jelentős volt a távolmaradás a szavazástól. A csúfos távolmaradás után a kormány igyekezett minél több figyelmet szentelni erre az ügyre,

így 2006-tól már egy új nemzetpolitikáról beszélhetünk. Megindult egy sajátos egymásra figyelés Közép-Európában (Csete 2010), amely következtében a határon átnyúló oktatási intézmények is kezdték egymás társaságát keresni. Az egység elsősorban az intézményrendszerekre vonatkozik, és ez érdekében a legfontosabb, hogy minden diák szerezzon külhoni élményt és legyen lehetőség külhoni kapcsolatépítésekre. A kiadvány szerint a diákok e fajta utaztatásával a legnagyobb nemzetpolitikai siker könyvelhető el, hiszen ezzel nem csak a diákok, de szülők, nagyszülők gondolkodása is formálódik.

Az új nemzetpolitika célja nem más, mint egy egység megerősítése határon belül, illetve a határon túli magyarokkal való kapcsolatteremtés (Eplényi–Kovács–Medgyesi–Pap–Zsár 2010). Ennek értelmében már 2011-től a külhoni magyarok már egy egyszerűsített kérelemmel megkaphatják a magyar állampolgárságot. E döntést gyakran „szimbolikus döntésként” emlegetik, hiszen ezzel a lépéssel ténylegesen megkezdődött a nyitás a külhoni magyarok irányába. A másik jelentős lépés az egység felé pedig a 2010-ben elfogadott törvény a Nemzeti Összetartozás Napjáról⁵, amely előírja a trianoni döntés évfordulójának ünnepnappá nyilvánítását és iskolákban való megünneplését, valamint megadja a lehetőséget, hogy minden diák legalább egyszer eljusson külhoni magyarlakta területre. A törvény értelmében Hoffmann Rózsa oktatási államtitkár megbízta az Apáczai Közalapítványt és elnökét, Csete Örsöt, hogy dolgozzanak ki egy koncepciót, amely lehetőséget nyújt a diákok számára a külhoni utazásokra. Ennek értelmében az országgyűlés előterjesztette a kormány számára a Határtalanul! program megvalósítását: „a testvériskolai kapcsolatok, a hosszabb időtartamú külhoni táborozások és a magyarországi fiatalok által a határon túli területeken végzett önkéntes munka révén az évek során milliók gondolkodása változik meg, illetve telítődik tapasztalatokkal hazáról és nemzetről, határon túlról és magyarságról”.

2010 októberében végül megkezdődik a tényleges munka, elsősorban egy tanácskozás formájában a program megfelelő kivitelezése érdekében. Gloviczki Zoltán közoktatásért felelős helyettes államtitkár itt elmondja, hogy a programot lehetőségként kell felkínálni az iskoláknak, és ne úgy, hogy teherként jelenjen meg. Továbbá elmondja, hogy lényeges a pedagógusok szerepe a programban, így megfelelő előkészítés szükséges (Katona 2010).

⁵ Az Országgyűlés 101/2010. (X. 21.) OGY Határozata az Iskolai Nemzeti Összetartozás Napja bevezetéséről, a magyarországi és a külhoni magyar fiatalok közti kapcsolatok kialakításáról és erősítéséről a közoktatásban, valamint a Magyarország határain kívül élő magyarság bemutatásáról

A program kezdeti státuszában Csete Örs megírta a programról szóló könyvét Határtalanul! a nemzeti összetartozás az oktatásban címmel, amelyben részletezi a program előzményeit, célkitűzéseit és főbb ismérveit.

3. Kutatási módszer

A kutatás során összesen 256 darab sikeresen megvalósított és ellenőrzött pályázatot vizsgáltam meg. Ez a 256 pályázat megfelelően megvalósította az előzetesen benyújtott tervét a tanulmányi kirándulásra a 2013-2014. iskolai tanévre vonatkozóan. A sikeres 256 pályázó közül összesen 180 pályázó iskola hetedik osztályos tanulói utaztak Romániába, 12-en Szerbiába, 57-en Szlovákiába, 5-en Szlovéniába, és további 1-1 pályázó utazott el Horvátországba és Ukrajnába a Határtalanul! program keretein belül.

A kvalitatív kutatásomat elsősorban megfigyelésre és adatfeldolgozásra alapoztam, hiszen az öt hónapos szakmai gyakorlatomat a Határtalanul! programnál töltöttem el, így lehetőségem nyílt a program alaposabb megismerésére. Szakmai gyakorlatom alatt a szükséges engedélyek megszerzése után módomban állt felhasználni a sikeres pályázatot benyújtó iskolák azon adatait, amelyek a Határtalanul! program megvalósításához voltak szükségesek. A több hónapos kutatásom során ellenőriztem az általános iskolák által benyújtott szakmai és pénzügyi beszámolókat, továbbá kiépítettem egy adatbázist, amely az említett beszámolók adatain alapult. A felépített adatbázis a következő információkra összpontosított:

- mely megyékből és településekből érkeztek a pályázók,
- mely ország a pályázók választott célországa,
- milyen időszakra esett a kirándulás és hány napot töltöttek kint a tanulmányi kirándulás során,
- mely településeken szálltak meg a pályázók a külhoni területen,
- milyen típusúak e szálláshelyek,
- milyen településeket látogattak meg a kirándulás során,
- milyen választott téma köré épült a kirándulás,
- milyen közlekedési eszközzel közelítették meg az említett településeket,
- segített e utazási iroda a lebonyolításban,
- történt e természetjárás a kirándulás során,
- volt e kulturális élmény, múzeumlátogatás a kirándulás során,
- hányszor találkoztak a pályázók külhoni diákokkal az út során,

- részt vettek e közösen valamilyen sporttevékenységen,
- történt e valamilyen hasznos tevékenység a kirándulás során,
- valamint, hogy részt vettek e valamilyen magyarsághoz kapcsolódó ünnepségen.

A pályázatok adatainak összegyűjtésével és kiértékelésével egy átfogó képet kapunk arról, hogy a Határtalanul! diákutaztatási program milyen mértékben járult hozzá az etnikai turizmus fellendítéséhez a Felvidéken a 2013–2014-es iskolai tanévben.

4. Egy határtalan szervezet

A Határtalanul! program szervezetét illetően érdemes áttekinteni magának a programnak a megalakulását, felépítését és célkitűzésit. A megértés szempontjából ezeknek a pontoknak nagy hangsúlya van, e nélkül nehézkes lenne az adatok értelmezése, elemzése és megértése.

4.1. A Határtalanul! program küldetése

A program annak érdekében jött létre, hogy az összetartozás, mint fogalom, gondolatát beültessék az oktatásba, ezáltal minden diák megismerkedhessen vele. Ennek érdekében létrejött a Nemzeti Összetartozás Operatív Program (NÖOP), amely összekapcsolja az összetartozás erősítése érdekében a felmerülő szférákat, mint például az önkormányzati területeket, turizmust, munkaerőpiacot, valamint magát az oktatást. A NÖOP célja, hogy a XXI. század második felére egy önmagát jól ismerő és összetartó magyarság alakuljon ki. E cél érdekében a diákoknak és pedagógusoknak van nagy hatása, segítségük révén kialakulhat egy igazi szoros kapcsolat a magyarországi és a külhoni magyarság között, végső soron pedig a magyarországi közgondolkodás is formálódhat. Így tehát a program elsődleges célcsoportja a diákok és tanárok, de közvetett módon a diákok hozzátartozói és a külföldiek is másodlagos célcsoportként megemlíthetők. A program sikeressége leginkább attól függ, hogy sikerül e megfelelő módon sugározni az információt és az összetartozás érzést. A diákok és pedagógusok megnyerése érdekében fontos a megfelelő közhangulat megteremtése, a szemléletmód hangsúlyozása, az előremutató lehetőségek hangsúlyozása, továbbá a tolerancia és nyitottság kiemelése. A megnyerés érdekében fontos a megfelelő kommunikációs csatorna kialakítása, amely által felkelthető a fiatalok érdeklődése. A fiatalokat pedig leginkább a közösségi oldalak, a videó megosztó oldalak segítségével lehet elérni, így a Határtalanul! program törekszik e csatornák megfelelő kialakítására és fenntartására. A program célja a nemzetpolitikai cél oktatásba való beágyazása, ezáltal a magyarországiak tudásszintjének a növelése. Maga a tanulmányi kirándulás nem elsődleges célja a programnak, hanem járulékos

eredménye. Ezáltal ösztönözhetőek a diákok, hogy van valami, ami után vágyódhat (utazás élménye a diáktársakkal együtt egy ismeretlen területen), és e cél érdekében a diákok mindent megtesznek, hogy minél hamarabb teljesüljön a vágyuk (Csete, 2011).

4.2. A Határtalanul! program felépítése

A Határtalanul! program jelenleg pályázati úton működik Magyarországon. A program kitalálói eredetileg 2013-tól már normatív módon szeretnék volna megvalósítani az utazásokat, ám ez még várat magára, a program jelenleg is pályázati úton valósul meg. A pályázók magyarországi általános iskolák, szakközépiskolák, valamint gimnáziumok lehetnek a pályázati kiírások szerint. A három felsorolt iskolák különböző pályázatokban vehetnek részt a pályázati kiírásuk szerint: „Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek”, „Együttműködés szakképző iskolák között”, valamint „Együttműködés gimnáziumok között”. A „Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek” (HA-13-01) pályázati kiírás szerint azok a magyarországi diákok vehetnek részt, akik egy köznevelési intézmény 7. évfolyamán (ebbe beleértendő az általános iskolák 7. évfolyama, hatosztályos gimnáziumok 1. évfolyama, valamint a nyolcosztályos gimnáziumok 3. évfolyama) nappali rendszerű oktatásban vesznek részt az adott iskolai évben. Az „Együttműködés szakközépiskolák között” (HA-13-02) és az „Együttműködés gimnáziumok között” (HA-13-03) nevezetű pályázatok elérhetőek minden 9-12. évfolyamon tanuló diák számára, akik szakképző iskolai, illetve gimnáziumi oktatásban vesznek részt (Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. 2013). Míg a HA-13-01 kódú pályázat során egy utazás valósul meg, addig a HA-13-02 és a HA-13-03 pályázat során két-két utazás, hiszen ez a két felhívás nemcsak a magyarországi diákok látogatását támogatja külföldi területekre, hanem egyfajta viszontlátogatást is támogat, vagyis lehetővé teszi azon külföldi iskolák magyarországi látogatását, amelyekkel kapcsolatba lépett az adott magyarországi pályázó.

E három pályázat már 2010-től működik, ám 2014-ben elindul a Határtalanul! újabb pályázata, „A kárpátaljai iskolák magyarországi utazása” (HAT-14-05). A kiírás szerint ebben a pályázatban azok az iskolák vehetnek részt, akik az előző iskolai tanévben sikeresen pályáztak Ukrajnába. Az „Együttműködés szakközépiskolák között”, illetve az „Együttműködés gimnáziumok között” pályázatban, ám a kialakult ukrajnai politikai helyzet miatt sajnos nem állt módjukban megvalósítani az utazást.

A pályázat folyamatát tekintve a pályázó iskoláknak be kell nyújtani egy tervezett utat, amit megvalósítani kívánnak. A pályázati kiírás szerint a tanulmányi kirándulás mellett a

pályázóknak kötelező megvalósítani úgynevezett előkészítő órát, illetve értékelő órát. Ezek mellett a pályázó iskola fakultatívan megvalósíthat különböző elemeket, amelyek alapján a későbbi döntés megszületik arról, hogy az adott iskolai évben mely iskolák a nyertesek. Az elbírálási szempontoknál nagy szerepet játszik a választott célország, az ukrainai célország például több pontot ér az összes többi célországnál. Továbbá nagy szerep jut a fakultatívan vállalt tevékenységeknek, amelyek lehetnek fakultatívan vállalt előkészítő órák, bemutató előadások, Határtalanul! témanapok, illetve sajtómegjelenések. Az elbírálás során továbbá fontos szerepet játszik, hogy az adott iskola milyen összeget határoz meg diákonkénti támogatásként. A HA-13-01 pályázat szerint a diákonkénti támogatás maximális összege 33 000 Ft, a HA-13-02 pályázat szerint 50 000 Ft, és a HA-13-03 pályázat szerint pedig 40 000 Ft. A támogatás kizárólag útiköltségre és szállásköltségre használható fel. Minél kevesebb összegből tudja megvalósítani az utazást az adott pályázó, annál nagyobb esélye van arra, hogy a benyújtott pályázata nyerni fog.

Csete Örs szerint az említett előkészítő és értékelő szakasznak éppoly nagy szerepük van, mint a magának a tanulmányi kirándulásnak. A diákok számára fontos, hogy ne ismeretlenül látogassanak el az adott célterületre, hanem legyen már egy előzetes tudásuk arról, hogy mi is vár ott rájuk, hogy mik a jellemzői az adott célterületnek, valamint, hogy milyen az ottani magyarság élete. A pályázati felhívás szerint az előkészítő szakaszban az alábbi témákat kell érinteni:

- a Magyarország határain túl élő magyarság létszáma, az államhatáron kívüli elhelyezkedés történelmi okai;
- a meglátogatandó ország, illetve települések magyarságának története, jelene;
- a meglátogatandó országban élő összlakosság etnikai összetétele;
- a tanulmányi kirándulás részletes programja;
- a toleráns és kooperatív viselkedés alapszabályai (Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. 2013).

Az értékelő szakasz pedig segít összegezni és feldolgozni a külhoni területen látott, hallott és megtapasztalt dolgokat, segít azokat értékelni és megérteni, sőt mit több, az értékelő szakasszal lehetőség nyílik arra, hogy a már kiutazott diákok átadják a megszerzett tudást és megosszák élményeiket az itthon maradt diáktársaikkal, továbbá, hogy meg hozzák a kedvet ahhoz, hogy a következő pályázati szakaszban ismét ellátogasson egy csoport a külhoni

területekre a Határtalanul! programmal. A pályázati felhívás szerint az alábbi témákat kell érinteni az értékelő szakaszban:

- a meglátogatott ország, illetve település magyarságáról a látogatás eredményeképpen szerzett személyes tapasztalatok és ismeretek áttekintése;
- a tanulmányi kirándulás/együttműködés és az elkészült termék(ek) értékelése;
- az utazás programjának/az együttműködés során szerzett tapasztalatok összegzése (Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt 2013) .

Az említett fakultatívan vállalt sajtómegjelenéseknek véleményem szerint nagyon fontos szerepe van a program és a külhoni magyarság népszerűsítésének érdekében. E sajtómegjelenések történhetnek helyi, regionális és országos újságban, televízióban, illetve rádióban. A sajtómegjelenések segítségével egyre több iskolához eljut a Határtalanul! program híre és célkitűzései, vagyis, hogy minden diák legalább egyszer eljuthasson valamilyen határon túli magyarlakta területre. Ezek a sajtómegjelenések nemcsak az iskolások utazását segíti elő, hanem az átlag magyar lakosságnak is egyfajta információt nyújt a külhoni magyarságról, arról, hogy jó dolog e területekre utazni, arról, hogy „menő magyarnak lenni” (Csete 2010). A fakultatívan vállalt sajtómegjelenés mellett az iskoláknak kötelező megjeleníteni a Határtalanul! emblémát az iskolai honlapon, így azok, akik az iskolai honlapra tévednek egyből látják, hogy ez az iskola részt vesz a programban, foglalkozik a külhoni magyarsággal.

A pályázatok lezáró szakaszaként a pályázó iskoláknak be kell nyújtaniuk egy úgynevezett Tartalmi és pénzügyi beszámolót, amely részletesen bemutatja, hogy miképpen valósult meg az előkészítő szakasz, a tanulmányi kirándulás, valamint az értékelő szakasz. E beszámolóban részletesen meg kell jeleníteni és fényképekkel alátámasztani az egyes programokat. Továbbá tételesen be kell mutatni és számlákkal, valamint kifizetést igazoló dokumentumokkal alátámasztani, hogy mire költötte az adott pályázó az elnyert támogatási összeget. Nem utolsó sorban a beszámolónak tartalmaznia kell az úgynevezett projektnaplót, amelyben a gyerekek írják le a megtapasztalt élményeiket. Ezek a projektnaplók adják a legtisztább képet arról, hogy ezek a diákok hogyan is élték meg ezt a tanulmányi kirándulást, a legtöbb információ ezekből a beszámolókból szűrhető le.

Az imént említett elemeket a Határtalanul! program pályázati felhívásai határozza meg. A pályázat sikeres megvalósítása érdekében a kötelező és vállalt elemeket a Támogatási

Szerződés szerint kell végrehajtani. A pályázó vállalhatja, hogy a tanulmányi kirándulását, olyan időpontra teszi, amikor egy magyar nemzeti ünnepnap is beleszik az időintervallumba, illetve, hogy a kint eltöltött idő alatt valamilyen hasznos tevékenységet hajt végre, ami kedvező a magyarság számára. A pályázók ezen elemekért pontokat kaphatnak, így a program egy közvetett úton befolyásolja a pályázók döntését az időpontot és a tevékenységet illetően. A konkrét tanulmányi kirándulást illetően a program a kint eltöltött maximum időn kívül (maximálisan 10 nap tölthető el külföldi magyar területen az elnyert támogatásból) semmilyen más megkötést nem alkalmaz. Nincsen semmilyen szabályzat vagy utalás a preferált meglátogatható célszagra, településekre vagy éppen turisztikai attrakciókra. A tanulmányi kirándulás e aspektusai teljes mértékben a projektvezető és a diákok (vagy éppen egy külső lebonyolító) kreativitására vannak bízva.

A kutatásomat alapvetően a Tartalmi és pénzügyi beszámolókra alapoztam, hiszen ezekből a dokumentumokból megtudható, hogy pontosan mi is történt az adott tanulmányi kirándulás alatt, milyen településeket látogattak meg az adott iskolák, valamint, hogy milyen programokon vettek részt a kint tartózkodás alatt. A továbbiakban részletezett és kiértékelt adatbázis a 2013-2014. iskolai tanév során megvalósult felvidéki pályázatok adatait tartalmazza.

4.3. *A Határtalanul! program célkitűzései*

A Határtalanul! program egyértelmű célkitűzése az, hogy minden diák legalább egyszer eljuthasson külföldi területekre, megismerje e területeket és végül továbbadja ezt a tudást. A program hosszú távú célja nem más, mint, hogy az említett általános tájékozatlanság a külföldi, elcsatolt területekről eltűnjön a magyarországi emberek életéből. A program ösztönzi az olyan magyar-magyar kapcsolatokat kialakítását és fenntartását, amelyeknek semmi nem szabhat határt, még egy másik ország sem. A magyarság egyre jobban fog, azért össze kell tartani. Továbbá fontos, hogy az emberek ne csak arról a tényről szerezzenek tudást, hogy rengeteg magyar él az országhatáron kívül, hanem arról, hogy milyenek a mindennapjaik, szokásaik, megismerjék a kultúrájukat, gasztronómiájukat, egyszerűen, hogy ténylegesen ismerjék őket. A Határtalanul! további célja, hogy ösztönözze a további visszatérést a külföldi területekre. A program csak az alapot kínálja, amiből a későbbiekben építkeznie kell az egyénnek. Éppen ezért a program ösztönzi a visszatérést vagy éppen a további elcsatolt területek megismerését. A lényeg, hogy a kapcsolatot fent kell tartani.

4.4. Általános iskolák és középiskolák pályázatai

Az általános iskolák és középiskolák pályázataiból egyértelműen megállapítható, hogy a program nagyobb és nagyobb népszerűségnek örvend az évek előrehaladtával. 2010-ben (2010-2011. iskolai év), a program indulásakor összesen 278 pályázat érkezett be, melyek közül összesen 177 utazás valósult meg Erdélybe, Felvidékre, Kárpátaljára vagy Délvidékre. A pályázatokat összesítve a megítélt támogatás 201 millió forint volt, amelyből összesen 5 865 diák és 590 tanárnak nyílt lehetősége eljutni valamilyen határon túli magyar területre. A következő iskolai évben, a 2011-2012. iskolai évben már 617 pályázatból 370 sikeres pályázó került ki, melyek összesen 14 058 diákot és 1 652 tanárt fednek le. A megítélt támogatási összeg, amelyek az iskolák a tanulmányi út útiköltségére és a szállásdíjra használhatnak fel pedig már 500 millió forint volt. Ebben a tanévben két pályázat került meghirdetésre, az „Együttműködés gimnáziumok között” a következő évben jelent meg. A következő iskolai évben (2012-2013.) 743 pályázóból 433-nak lehetősége nyílt megvalósítani a pályázatot, így 17 233 diák és 1 840 tanár utazott összesen 465,3 millió forint támogatási összegből. A pályázati megoszlást tekintve a „Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek” felhívásban 330 pályázó vett részt, az „Együttműködés szakközépiskolák között” felhívásban 65, az „Együttműködés gimnáziumok között” felhívásban pedig 38 pályázó vett részt. Az eddig megvalósuló kirándulásokat a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. bonyolította le, ám a 2013-2014-es iskolai évben érintett pályázatokat 2014. január 29-től átvette az Emberi Erőforrások Minisztériuma, amelynek a lebonyolítója az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő (EMET) lett⁶. A pályázatokat tekintve összesen 713 pályázatból 393 pályázat valósult meg 465,3 millió forinttal segítve 17 034 diák és 1 919 tanár utazását (2. táblázat). A 2013-2014. pályázatok részleteit az alábbi táblázat szemlélteti:

Pályázati felhívás címe	Megítélt támogatás (Ft)	Nyertes pályázatok (db)	Nyertes iskolák (db)	Utazó diáklétszám (fő)	Utazó tanárlétszám (fő)
Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek	286.052.816	299	292	11.400	1.292
Együttműködés szakképző iskolák között	62.880.465	40	39	1.118 magyarországi + 1.056 külföldi	130 magyarországi + 120 külföldi

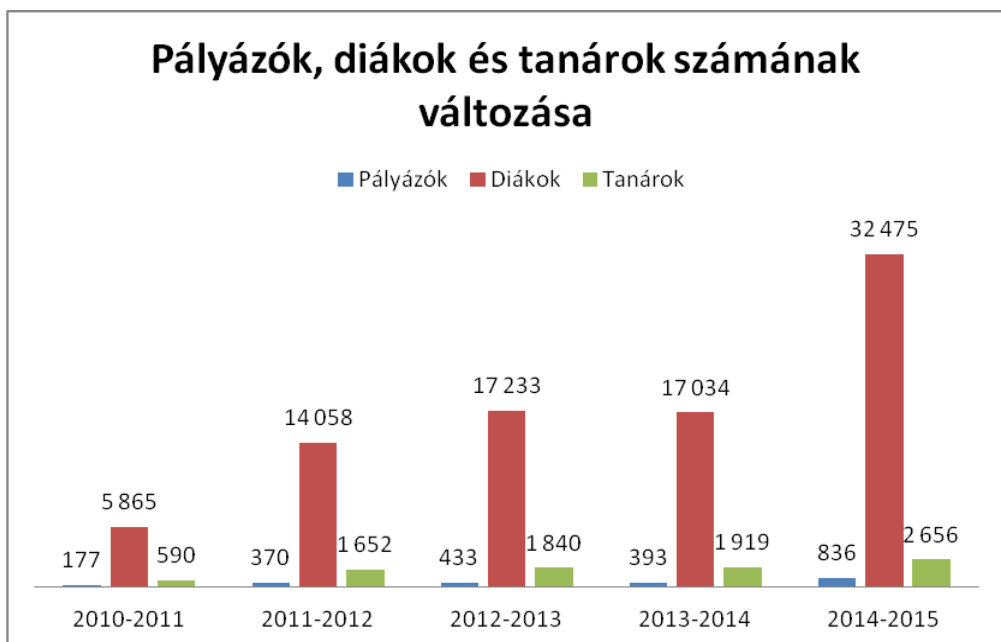
⁶ http://bgazrt.hu/hatartalanul/bemutakozas/szervezet/a_hatartalanul_programmal_kapcsolatos_valtozasok/

Együttműködés gimnáziumok között	86.304.938	54	52	1.749 magyarországi +1.711 külföldi	193 magyarországi + 184 külföldi
Összesen	435.238.219	393	383	17.034	1.919

5. táblázat: A 2013-2014. iskolai év Határtalanul! pályázatainak (Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. 2013)

Az aktuális 2014-2015. iskolai tanévben hatalmas ugrás történt a pályázatok számát illetően, összesen 836 pályázat készül megvalósulni a jelenlegi iskolai évben. A nyertes pályázókat tekintve 662 pályázó nyert a „Tanulmányi kirándulás hetedikeseinek” (HAT-14-01) felhívásban, 97 pályázó az „Együttműködés szakképző iskolák között” (HAT-14-02), és 77 pályázó az „Együttműködés gimnáziumok között” felhívásban (HAT-14-03). A mostani iskolai tanévben összesen 32 475 diák és 2656 tanár készül kiutazni az elcsatolt külföldi magyar területek egyikébe összesen 652,2 millió forint támogatásból. Ebből a Szlovákiába utazni készülő diákok száma 4 891 diák és 558 tanár a „Tanulmányi kirándulás hetedikeseinek” nevű felhívás keretein belül, 350 diák és 42 tanár az „Együttműködés szakközépiskolák között” nevű felhívás keretein belül, és 126 diák és 14 tanár az „Együttműködés gimnáziumok között” nevű felhívás keretein belül.

Az 1. ábra a pályázók, diákok és tanárok számának a változását mutatja a program bevezetésétől (2010) napjainkig:

1. ábra: A pályázók, diákok és tanárok számának változása (2010-2015)

A 2013-2014. és a 2014-2015. iskolai tanév folyamán fontos megemlíteni a jelenleg is fennálló ukrán politikai helyzetet, amely sajnos befolyással van a Határtalanul! programra

is. Az ukrajnai helyzet miatt sok pályázó kényszerült lemondani a kirándulásról, vagy éppen megváltoztatni a célországot. Olyan helyzet is kialakult a HA-13-02 és a HA-13-03 pályázatok során, hogy csak egy utazás valósulhatott volna meg a helyzet miatt a vállalt kettő helyett, hiszen érthető módon a kiutazó diákok szülei nem vállalták a kockázatot és így nem engedték a diákok utazását. A Határtalanul! program 2014-ben és 2015-ben lehetőséget ad azon kárpátaljai iskolák magyarországi utazására, akik a kialakult vis maior helyzet miatt nem tudták megvalósítani az utazást az előző tanévben.

5. Felvidék, mint a Határtalanul! program kedvelt desztinációja

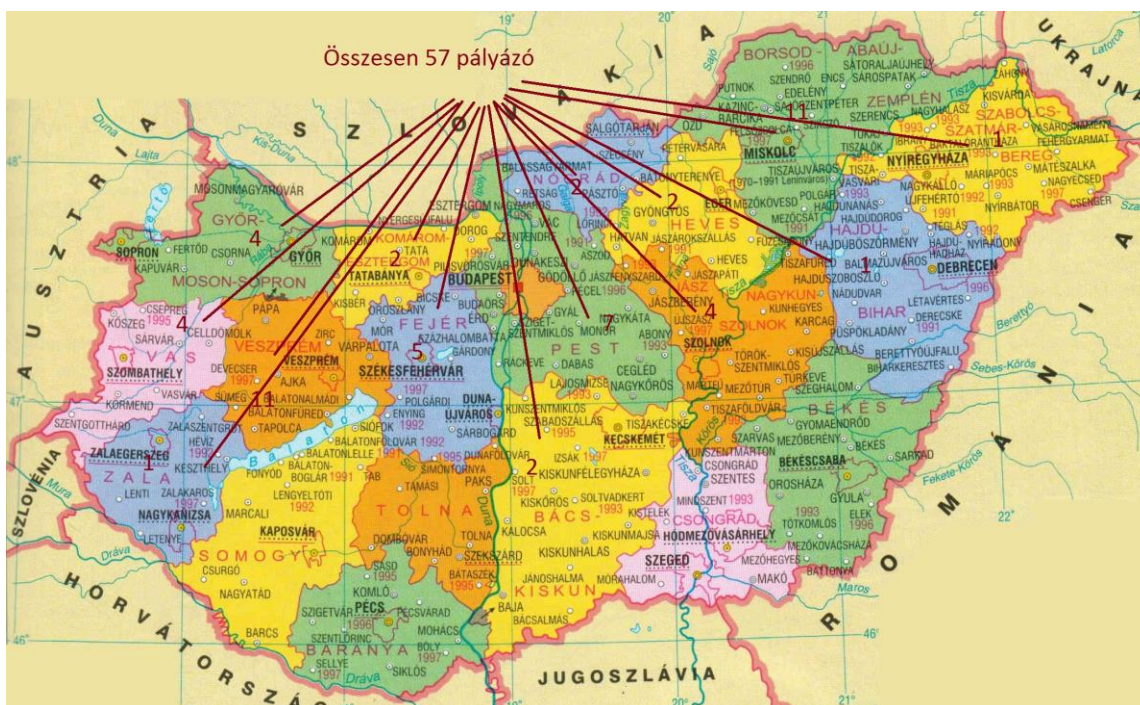
A 2013-2014. iskolai évben a „Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek” című felhívás során 57 pályázó valósította meg sikeresen a tanulmányi kirándulást Felvidékre. Az adatbázis azon 57 pályázó részletes adatait tartalmazza, akik 2014 októberéig az EMMI által elfogadott Tartalmi és pénzügyi beszámolót nyújtottak be. Az adatbázis elemzése során a következő tényezők élveztek prioritást:

- a résztvevők földrajzi megoszlása,
- a szálláshelyek típusai;
- a felkeresett települések földrajzi jellemzői,
- az utazások időpontja, a tartózkodás hossza,
- az utazás lebonyolítása,
- az utazások témája,
- élmények, élmények továbbadása.

5.1. A résztvevők földrajzi megoszlása

Az földrajzi megoszlást tekintve az 57 Felvidékre pályázó összességében 45 különböző településről, illetve 14 különböző megyéből érkezett (2. ábra). A legtöbb pályázó Budapestről (4 pályázó) és Miskolcra (3 pályázó érkezett). A megyék szerinti megoszlásban pedig Borsod-Abaúj-Zemplén és Veszprém megyék bizonyultak reprezentatívnak, e megyékből 11-11 pályázó érkezett összességében. Az alábbi térkép jól mutatja, hogy a pályázók leginkább a Szlovákiához közeli megyékből érkeztek, Somogy, Tolna, Baranya, Csongrád és Békés megyéből a pályázók nem választották célországukként Szlovákiát. Míg a legnagyobb népességszámú település Budapest volt, addig a legkisebb népességszámú település a Veszprém megyében található Pápakovácsi volt, amely összesen 567 lelket számol, amely így alátámasztja, hogy még a legkisebb falvak is esélyesek a pályázat és a támogatás elnyerésére.

A magyar-szlovák határhoz legközelebb eső megálló Révkomárom és a legtávolabb eső megálló pedig Trencsén volt.

2. ábra: A Határtalanul! program Szlovákiába pályázóinak kiindulásai (megyék) a 2013-2014. iskolai évben

5.2. A szálláshelyek földrajzi jellemzői

A diákutaztatási program keretein belül a Szlovákiába látogatók 86%-a egy, míg 14%-a két különböző településen éjszakázott. Az egy településen való letáborozás főként Felvidék kis kiterjedésével magyarázható, így a résztvevő csoportok könnyedén meglátogathatták az egyes településeket csillagtúraszerűen és végül visszatérhettek a szálláshelyük településére. A szálláshelyként hasznosított településeket vizsgálva kiderül, hogy az 57 szlovákiai utazás alkalmával 29 különböző településen vettek igénybe szálláshely szolgáltatást a résztvevők, ez összességében 65 „letáborozást” jelent. Az említett számok láthatóan reprezentálják, hogy Felvidék viszonylag kis kiterjedéséhez képest a viszonylag változatosnak mondható a célterület turisztikai szuprastruktúrájának a kihasználása. Az elkészített adatbázis alapján elmondható, hogy a leginkább népszerű települések szálláshelyek szempontjából Kokava (10 résztvevő – 17,5%), Sajóréde (8 résztvevő – 14%) és Csákháza (6 résztvevő – 10,5%) voltak. További népszerű települések szálláshely szempontjából Várhosszúrét, Karva, Rimaszombat (4-4 pályázó) és Kassa (3 pályázó) voltak (3. ábra).

3. ábra: A szlovákiai céllország szálláshelyeinek megoszlása

5.3. A szálláshelyek típusai

A szlovákiai célterület esetében két szálláshelytípus jelenik meg, magánszálláshely igénybevételére nem került sor a 2013-2014. iskolai évben. A legtöbbször igénybe vett szálláshely Szlovákia esetében a kereskedelmi szálláshely volt a legjellemzőbb a maga 89,5%-ával (51 pályázó), amely így jócskán felülmúlta az összes célterület kereskedelmi szálláshelyeinek 70,7%-át. A kereskedelmi szálláshelyek mellett még nonprofit szálláshelyeket vettek igénybe a pályázók Szlovákia területén. Összesen 14 ilyen pályázó volt (24,6%), amely jelentősen kisebb az összes célterület számadataihoz mérve.

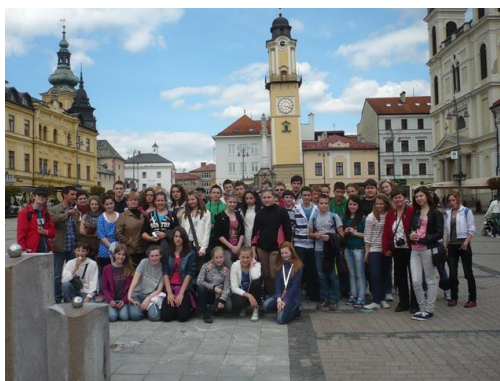
5.4. A felkeresett települések földrajzi jellemzői

A Szlovákiát, mint céllországot választó pályázók, azaz 57 pályázó, összességében 115 különféle települést látogattak meg az út során. Ez a számadat szintén a desztináció sokoldalú fogyasztását szemlélteti, ha figyelembe vesszük a Felvidék - mint Szlovákia olyan területét, ahol a magyar lakosság is jelen van – földrajzi kiterjedését. A szálláshelyen kívül egy utazás során átlagosan 9,1 települést látogattak meg a pályázók, amely szintén reprezentálja programjuk változatosságát. Szlovákia esetében a legkevesebb meglátogatott település egy volt (2 pályázó), a legtöbb pedig 14 volt (2 pályázó) a szálláshely településén kívül. Az említett 115 település közül 30 olyan település volt, ahová a pályázók egytizede eljutott. A leginkább meglátogatott települések közé Rozsnyó (43,9%), Kassa (40,4%), Pozsony (36,8%), Betlér (35,1%), Lőcse (33,3%), Dévény (28,1%), Selmecebánya (26,3%), Fülek, Késmárk és Krasznahorkaváralja (mindegyik egyaránt 22,8%) voltak. Ezen településekre a

pályázók ötödének volt lehetősége eljutni. Meglepőnek mondható, hogy a leginkább magyarnak tartott településre, Révkomáromba csak a pályázók 14%-a (8 pályázó) jutott el.

1. fénykép: Szendrői diákok Kassán (<http://www.szendro.hu/hatartalanul.php>)

2. fénykép: Békéscsabai diákok Losoncon (<http://kazinczybcs.hu/hatartalanul/hatartalanul-kirandulas-felvidekre/>)

5.5. Az utazások időpontja, a tartózkodás hossza

Az utazások időpontja elsősorban a 2013-2014. iskolai tanévben zajlott. Az iskolák által aláírt Támogatási Szerződés kimondja, hogy az egyes pályázatokat szeptember 1. és június 15. között kell megvalósítani, csak így támogatható a tanulmányi kirándulás az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által. Ezen időszakon belül a pályázóra van bízva, hogy mikor valósítja meg az utazást és milyen hosszú lesz az (maximum 10 éjszaka). A Szlovákiába utazók kivétel nélkül 2014-ben valósították meg a kirándulásukat, 12,3%-a márciusban (7 pályázó), 17,5%-a áprilisban (10 pályázó), 35,1%-a pedig egyaránt májusban és júniusban (20-20 pályázó) valósította meg a tanulmányi utat. A márciusban utazók 85,7%-a (6 pályázó), úgy valósította meg az utat, hogy március 15.-ét Szlovákiában ünnepelje, valamint a júniusban utazók 85%-a (17 pályázó) úgy valósította meg az utat, hogy június 4.-ét külföldön ünnepeljék. A Szlovákiát célországként választó pályázók utazásának hossza 2-5 éjszaka között mozgott, átlagosan 3,5 éjszakát töltöttek külföldön. A leggyakoribb eltöltött éjszaka 3 (49,1%) és 4 (36,8%) volt.

5.6. Az utazás lebonyolítása

Az utazás lebonyolítása teljes mértékben a pályázóra van bízva, csupán néhány megkötést tartalmaz a Támogatási Szerződés. Példának okáért a pályázók közlekedési eszközként választhatják a buszt vagy a vonatot. A 2013-2014. tanévben a Felvidékre pályázók kivétel nélkül busszal közelítették meg a választott célországot. Ez nem meglepő, hiszen az egyes települések között egyszerűbb a közlekedés, ha adott egy busz, így nem kell a helyi közlekedést igénybe venni, ami mondjuk elég sok időt elvenne az amúgy is szorított tempójú programból. A busz választásának tekintetében már van némi eltérés azt illetően, hogy az iskola bérelt busszal utazott, vagy egy utazási iroda szolgáltatásait választotta, amely biztosította a buszt és megszervezte a programot. Szlovákia esetében a pályázók 64,9%-a (37 pályázó) vette igénybe utazási iroda szolgáltatásait, ebből 64,9% (24 pályázó) igényelte a teljes csomagot. A fennmaradó 33 pályázó (vagyis a Szlovákiába utazók többsége), mégis maga bérelt buszt a tanulmányi kirándulásra.

5.7. Az utazások témája

A pályázóknak a pályázás során be kell nyújtani egy tematikát, amely alapján meg kívánják valósítani az utazásukat. E tematika lehet szinte bármi, de a megvalósított pályázatokból egyértelműen látszik, hogy az utazások témája főként a magyar történelem, a magyar irodalom, természet, és a kultúra volt. Szlovákia esetében a magyar történelem keretein belül a Rákóczi szabadságharc kap kiemelt szerepet. A meghatározó témákat az adatbázisból összeállított szöveghő is bizonyítja:

4. ábra: Szlovákiába irányuló utazások témája

5.8. Élmények, élmények továbbadása

Az élmények szempontjából nagy jelentőséggel bír a beszámolók során benyújtott projektnaplók. Ezek a projektnaplók a diákok élményeit írják le, amelyet jellegzetesen az utazás során írtak. A projektnaplók egyaránt tartalmazzák az előkészítő és értékelő szakasz eseményeit, valamint a tanulmányi kirándulás történéseit napokra lebontva. Ezekből az irományokból igazán megérthető, hogy mit is jelentett a diákoknak az adott kirándulás, mi okozta számukra a legnagyobb élményt, vagy akár a legnagyobb meglepetést. Egy hetedikes diák számára teljesen más dolog élvez prioritást, mint mondjuk egy felnőtt számára. Ők az apró dolgokat is tudják értékelni, olyan dolgokat, amelyek felett már egy felnőtt ember könnyedén átsiklik. Ezek a projektnaplók leírják a tanulmányi kirándulás valós történéseit, és nem csak egyszerű leírásokat vagy felsorolásokat tartalmaz az egyes napokról. Kutatásom során lehetőségem nyílt a projektnaplók megtekintésére és feldolgozására, így szeretnék néhány fontos idézetet kiemelni a diákoktól, amelyek a következő jelenségekkel kapcsolatosak:

- ismert magyar történelmi/kulturális személy élettörténetének színterével való találkozás
- a magyar nyelv szépségeivel, nyelvjárásokkal való szembesülés, átéléssel mesélt történetek
- határon túli vendégszeretet átélése
- történelmi esemény, bármilyen történés (háború, árvíz, trónfosztás) helyszínén annak átélése
- együtt ünneplés a külföldiekkel, kulturális műsor, éneklés, versmondás
- sport, természetjárás, aktív időtöltés
- Trianonnal, határokkal kapcsolatos pillanatok
- vallási helyszínek, zarándoklat, szakrális élmények
- gasztronómia, együtt étkezés
- ajándékozások, ajándékozás öröme
- közösségben lenni a külföldiekkel

„Szerintem mindenkinek nagy élmény volt ez, mert ez a találkozás azt mutatta meg, hogy ők ugyanúgy gondolkodnak és éreznek mint mi, és ez az összetartozásunkat erősítette.” (szendrői diákok szlovákiai utazása)

„Kirándulásunk első délelőttjén a révkomáromi Marianum Magyar Tannyelvű Egyházi Iskolaközpontba látogattunk, ahol az iskola igazgatója és diákserege szeretetlakomával fogadta csoportunkat. A közös megemlékezésen a fogadó iskola igazgatója beszédében megfogalmazta, nehéz volt megélni, hogy a trianoni békeszerződés megkötése előtt valaki

Magyarországon feküdt le, de másnap már egy másik országban ébredt fel” (tapolcai diák szlovákiai utazása)

„Nagy történelmi alakjaink sírjánál igazán átélhette mindenki magyarságát. Ott még a Himnusz is valahogy szebben szólt.”, (tiszaujvárosi diák szlovákiai utazása)

„Mély nyomot hagyott bennünk mindaz, amit Boldizsár bácsi mesélt nekünk az ottani magyarokról. Tartalmas kirándulás volt, ahol rengeteg szép helyet és dolgot láttunk, s közben persze sokat szórakoztunk, nevettünk, énekeltünk.” (szombathelyi diák szlovákiai utazása)

A tanulmányi kirándulások nemcsak a diákokban, hanem a tanároknak is mély nyomot hagytak, főként összetartozás érzéssel, rácsodálkozással, ismeretbővüléssel, érzelmi átéléssel kapcsolatosan:

„Magyarságuk megélése egy idegen országban nekik is új volt. Nehezen tudták elfogadni, hogy milyen nehézségekkel kell szembenéznük a felvidéki magyaroknak mindennapjaikban.” (szombathelyi tanár szlovákiai utazása)

„Megéreztek, hogy az ott élő magyaroknak többet kell tenniük magyarságuk megtartásáért, és hogy ez itthon számukra mennyire természetes.” (pesti tanár szlovákiai utazása)

A felsorolt idézetek is reprezentálják, hogy a Határtalanul! program során megvalósult utazások milyen mély nyomot hagytak a diákokban és a tanároknak egyaránt. A kirándulások ténylegesen tanulmányi kirándulások voltak, a diákok rengeteget tanultak a kirándulás során, átélhették azt, amit eddig csak a tankönyvekben olvashattak, vagy tanórákon hallhattak.

6. Magyarországi diákok felvidéki utazása

Az említett 57 Szlovákiába utazó pályázó összességében 2 075 diákot és 236 tanárt foglalt magába. E diákok és tanárok az előkészítő szakasz keretein belül olyan tudás birtokába jutottak Szlovákiával kapcsolatosan, amelyet addig nem birtokoltak, valamint e tudást könnyűszerrel hasznosíthatták a tanulmányi kirándulás során. A benyújtott Tartalmi és pénzügyi beszámolók alapján látható, hogy a diákok a kirándulás előtt jellemzően a következő információkat kapták Szlovákiáról a tanáraik által:

- Szlovákia földrajzi fekvése, kiterjedése, határai, kerületei, legmagasabb pontja,
- Szlovákia népessége, etnikumai, magyarok száma, magyar területek,
- szlovák szavak, melyek hasznosak lehetnek a kirándulás során (köszönések, kérések, üzletek felirata),
- a mai Szlovákiához tartozó magyar történelmi események színterei,
- híres magyar szülöttek Szlovákia területén,

- meglátogatni kívánt települések turisztikai attrakciói,
- viselkedési normák, mire kell ügyelni.

6.1. Az utazás

Az említett beszámolók alapján felállított adatbázis további hasznos adatokat tartalmaz arról, hogy milyen tevékenységek történtek a szlovákiai tanulmányi kirándulások alkalmával. Az utazás során a pályázóknak valamivel több, mint a fele, 50,9%-a (29 pályázó) vett részt természetjáráson valamilyen úton-módon, vagyis nemcsak településeket látogattak meg, hanem megcsodálták Szlovákia természeti szépségeit is. Ezek a természetjárások legfőképpen a Tátrában, a Szlovák Paradicsomban, valamint a dobsinai jégbarlangban és gombaszögi barlangban és környékükön realizálódtak.

Kulturális tevékenység mind az 57 pályázó esetében történt, hiszen főként az egyes települések kulturális attrakcióit tekintették meg a diákok a tanulmányi út során. Ezzel párhuzamosan direkt múzeum- vagy skanzen látogatás a Szlovákiába látogató pályázók 70,2%-ának a programjába volt beépítve.

A Tanulmányi kirándulás hetedikeseinek elnevezésű pályázat ugyan nem teszi kötelezővé a külhoni diákokkal való találkozást és közös programok szervezését, mégis Szlovákia esetében a legtöbb kirándulás során a magyarországi diákok találkoztak külhoni diákokkal, csak öt pályázó esetében nem került sor egyetlen találkozásra sem. A pályázóknak a többsége (42,1%) egy napszakot töltött el külhoni diákokkal, 17,5%-uk pedig két napszakot, illetve egy egész napot töltött el külhoni diákokkal. Akadtak olyan pályázók is, akik több mint két napot töltöttek el szlovákiai gyerekek társaságában. Az együtt eltöltött idők nagy részében a diákok bemutatták egymásnak az iskoláikat prezentációk formájában, körbejárták a környező településeket, illetve közös sporttevékenységekre került sor. Az ilyen találkozásokról nagy jelentősége van a közös sporttevékenységeknek, hiszen ezek azok az események, ahol a diákok igazán felszabadulttá válnak, könnyebben megnyílnak és akár barátságok szövődnek a magyarországi és a külhoni diákok között. Sajnos Szlovákia esetében az ilyen tevékenységek csak a pályázók 38,6%-ának (22 pályázó) a programjában volt jelen.

A beszámolók elemzéséből továbbá az is kiderült, hogy történt-e valamilyen hasznos tevékenység a tanulmányi kirándulás során. Ebbe a kategóriába minden olyan tevékenység elfogadható, amely valamilyen szinten hasznot hoz a külhoni magyarságnak a jövőben. A legtöbb pályázó ennél a résznél veszít némi pontot, amely egy bizonyos szinten szankciót von

maga után, vagyis kötelezik a pályázót a támogatási összeg bizonyos mértékű visszafizetésére. A pontvesztés abból eredeztethető, hogy tévesen értelmezik a hasznos tevékenység fogalmát, így sokszor például a híres magyar személyiségek sírhelyének való koszorúzását is tévesen ebbe a kategóriába sorolják. A koszorúzás szép gesztus, tisztelgés az elhunyt magyar személye előtt, ám nem bizonyul hasznos tevékenységnek. Hasznos tevékenység példának okáért lehet egy híres magyar ember sírhelyének rendbetétele, egy magyar iskola felújítása, közös faültetés a külhoni diákokkal együtt, vagy például magyar tankönyvek és egyéb hasznos ajándékok ajándékozása a külhoni diákok számára. Ilyen és ehhez hasonló hasznos tevékenységek a Szlovákiába utazók 61,4%-nál (35 pályázó) történt, így csupán 22 olyan pályázó volt, ahogy nem történt semmilyen hasznos tevékenység az út során.

Míg az előzőekben kiderült, hogy a Szlovákiába utazók köréből 23 olyan pályázó (40,4%) volt, akik úgy valósították meg az utazást, hogy az valamilyen magyar ünnepnap időszakában legyen, addig a tényleges ünneplés külhonban e 23 pályázó közül 20 (35,1%) pályázónál valósult meg ténylegesen.

7. Lehetséges visszatérés

A lehetséges visszatérés legfőképpen a projektnaplók és a Tartalmi és pénzügyi beszámolók alapján mérhetőek. Sok pályázó egy-egy mondatából kiderült, hogy szívesen térnének vissza egy-egy meglátogatott területre a későbbiekben, akár a csoporttal, akár külön-külön a diákok a szüleikkel. Sokan említették, hogy szívesen visszatérnének egy-egy ünnepnap erejéig. Továbbá az is kiderült, hogy a pályázók szívesen meglátogatnának további külhoni területeket is.

A „Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek” nevezetű felhívás ugyan nem támogatja a külhoni magyar általános iskolák magyarországi látogatását, de számos pályázó jelezte, hogy a külhonban kialakult kapcsolatok miatt az említett iskolák szívesen meglátogatnák őket Magyarországon. A pályázók több, mint 10,5%-a jelezte, hogy valamilyen formában szeretne visszatérni a külhoni területekre. A visszatérésre való említések 37,1%-ban Szlovákiát illették.

Továbbá, a visszatérő pályázó iskolák a program népszerűségét reprezentálják. A 2014-2015. iskolai tanévben 119 olyan iskola vesz részt a pályázatban, akik már az előző iskolai tanévben is nyertesként kerültek ki a pályázók közül, ebből 85 iskola a HA-13-01 kódjelű pályázatban,

17 iskola a HA-13-02 kódjelű pályázatban és szintén 17 iskola a HA-13-03 kódjelű pályázatban.

Összegzés

Napjainkban a megújuló nemzetpolitika egyre nagyobb hangsúlyt fektet a külhoni magyarság ügyére. A szemlélet támogatásának érdekében hatályba lépő törvények csak még inkább azt támasztják alá, hogy a magyarsággal, a magyarság ápolásával igenis foglalkozni kell, függetlenül a határvonalaktól. Végezetül a cél érdekében létrejött a Határtalanul! diákutaztatási program, ami egy életre szóló lehetőséget nyújt a résztvevő diákoknak. A program immár ötödik éve működik zavartalanul, és a szemléltetett számadatokból is jól látszik, hogy egyre csak bővül a résztvevő pályázók és az iskolák száma, függetlenül attól, hogy az iskola milyen településhez tartozik, hogy az ország melyik régiójához tartozik, vagy, hogy mekkora az iskola nagysága.

A számadatok révén egyértelműen kiolvasható, hogy a program egyre nagyobb népszerűségnek örvend, évről-évre több diákot és tanárt ösztönöz arra, hogy ellátogasson valamilyen külhoni magyar területre. Öt év eredményeit véve megállapítható, hogy a Határtalanul! program népszerűsége évről évre növekvő tendenciát mutat, egyre több iskola, diák és tanár kapcsolódik be a programba, és használja ki a lehetőséget. A programba újonnan bekapcsoló iskolák mellett egyre több olyan iskola van, amely már visszatérő pályázónak számít a Határtalanul! program életében. Sőt, mit több, az állam is egyre nagyobb összeget fektet bele a programba a cél elérése érdekében. A diákok magyarságtudatának az erősödését leginkább a projektnaplókban olvasható mondatok, mondatrészek, elejtett szavak indikálják (amelyek egyaránt reprezentálják a rácsodálkozást, az összetartozás érzést, ismeretbővülést és az érzelmi átélést), valamint az előkészítő órák sikeressége. A tanulmányi kirándulás előtt lényeges a felkészülés, hogy ne csak látatlanban látogassanak el magyarlakta területekre a diákok, hanem elsősorban megértsék, hogy miért szükséges e területeket meglátogatni és megismerni. Végül az értékelő szakasz ugyanolyan fontos, mint az előkészítő, hiszen ezen a ponton kerülnek az információk feldolgozásra, valamint átadásra.

Az adatbázisból továbbá megállapítható, hogy a Határtalanul! program elősegíti az elcsatolt magyar területek turizmusának a fellendítését. Az így kialakuló turizmus mellett elsősorban a kulturális turizmus jelenik meg, de még hasonlóképpen megmutatkozik az aktív turizmus is, leginkább természetjárás formájában. A pályázatok során még megállapítható az utazások

ünnepeken való koncentrálódása, hangsúlyt fektetve március 15.-ére és június 4.-ére. A pályázók többsége úgy időzítette kirándulását, hogy e magyarság számára fontos napokat a külhoni magyarokkal együtt ünnepelhessék, ezáltal még jobban erősítve a kapcsolatot magyar és magyar között. Az utazások időpontját és időtartamát tekintetbe véve is fellelhető némi hasonlóság, leginkább a hét ugyanazon napjain való indulást (leginkább hétfő), és a kint eltöltött éjszakák számát.

A Határtalanul! program elősegíti a diákok turisztikai élményének erősítését, így lehetővé téve a későbbi lehetséges visszatérést szülőkkel, rokonokkal. Ezáltal új potenciális desztinációvá válhatnak a külhoni magyar területek a felnőtt lakosság számára is, és ösztönözhetik őket az utazásra is, megismerhetik a külhoni területek természeti és kulturális szépségeit, valamint a külhoni magyarság mindennapjait. Létrejöhet egy igazán összetartó magyarság, amely még a határokat is átszeli.

Felhasznált irodalom

Csete, Ö. (2010): *Növekedés, Biztonság, Egység. Budapest.*

Csete, Ö. (2011): Nemzeti összetartozás az oktatásban. In: Csete Ö. (szerk.) *Határtalanul! Nemzeti Összetartozás az Oktatásban. A Határon Túli Magyar Oktatásért Apáczai Közalapítvány, Budapest.* pp. 11-38.

Csete, Ö. (2011): A nemzeti összetartozás erősítése. *Hitel:* pp. 112-114.

Eplényi, K., Kovács, E., Medgyesi, Á., Pap, Sz.I. & Zsár, V. (2010): Kitekintő Nemzetpolitikai Elemző.
http://kitekinto.hu/downloads/kitekinto_nemzetpolitikai_elemzo_2010_november.pdf (letöltve: 2014.03.08.)

Györi Szabó, R. 2012: A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig. Helikon Kiadó, Budapest.

Gyurgyík, L. (2004): A magyarság demográfiai, település- és társadalomszerkezetének változásai. In: Fazekas J. & Huncik P. (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. Lilium Aurum, Dunaszerdahely,* pp. 141-182. pp. 150-160.

Horváth, A. & Michalkó, G.: Az etnicitás problematikájának turizmusföldrajzi megközelítése. *Földrajzi Közlemények.* 138(2): 150-160.

Katona, A. (2010.): A Nemzeti Összetartozás Napjáról és a Külhoni Tanulmányi Kirándulások Kérdéséről. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/12/a-nemzeti-osszetartozas-napijarol-es-a-kulhoni-tanulmanyi-kirandulasok-kerdeserol-01-04-11/> (letöltve: 2014. 03.08.)

Kocsis, K. (1996): A népesség nemzetiségi és vallási tagozódása. In: Perczel Gy. (szerk.): *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest,* pp. 157-173.

Kocsis K. (2006): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban. MTA FKI, Budapest.

Komáromi, I. (2009): Iskola és Ifjúsági turizmus. Az Iskola szerepe a diákok turisztikai szemléletformálásában és a korosztályos turizmusban. *A földrajz tanítása.* 17(3): 11-22.

Komáromi, I. (2010): Ifjúság, iskola és turizmus I. rész. Az ifjúsági turizmus mint az idegenforgalom sajátos formája. *A földrajz tanítása.* 18(4): 8-14.

Komáromi, I. (2010): Ifjúság, iskola és turizmus II. rész. Az ifjúsági turizmus mint az idegenforgalom sajátos formája. *A földrajz tanítása.* 18(5): 8-19.

Komáromi, I. (2011): Ifjúság, iskola és turizmus V. rész. Az ifjúsági turizmus mint az idegenforgalom sajátos formája. A földrajz tanítása. 19(3): 10-19.

Egyéb dokumentumok

Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Határtalanul bemutatkozás.
<http://bgazrt.hu/hatartalanul/bemutakozas/> (letöltve: 2014.10.24.)

Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt (2013): BGA-13-HA-01 Tanulmányi kirándulás hetedikeseleknek pályázati felhívás.
http://www.emet.gov.hu/userfiles/felhivasok/ha/ha_14/bga_13_ha_01.pdf
(letöltve: 2014.10.24.)

Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. (2013): BGA-13-HA-02 Együttműködés szakképző iskolák között pályázati felhívás.
http://www.emet.gov.hu/userfiles/felhivasok/ha/ha_14/bga_13_ha_02.pdf
(letöltve: 2014.10.24)

Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. (2013): BGA-13-HA-03 Együttműködés gimnáziumok között pályázati felhívás.
http://www.emet.gov.hu/userfiles/felhivasok/ha/ha_14/bga_13_ha_03.pdf
(letöltve: 2014.10.24)

Emberi Erőforrás Támogatáskezelő (2014): Határtalanul! program Kárpátaljai iskolák magyarországi utazása pályázati kiírás.
http://www.emet.gov.hu/userfiles/felhivasok/hat/hat_14_05/1405_h_celprogram.pdf
(letöltve: 2014.10.24)

Táblázat- és ábrajegyzék

Táblázatok:

1. táblázat: Magyarlakta területek etnikai jellegének a változása Szlovákiában (Gyurgyík 2004)
2. táblázat: A 2013-2014. iskolai év Határtalanul! pályázatainak kiindulási adatai (Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. 2013)

Ábrák:

1. ábra: A pályázók, diákok és tanárok számának változása (2010-2015)
2. ábra: A Határtalanul! program Szlovákiába pályázóinak kiindulási adatai (megyék) a 2013-2014. iskolai évben
3. ábra: A szlovákiai célország szálláshelyeinek megoszlása
4. ábra: Szlovákiába irányuló utazások témája

Fényképek:

1. kép: Szendrői diákok Kassán (<http://www.szendro.hu/hatartalanul.php>)
2. kép: Békéscsabai diákok Losoncon (<http://kazinczybcs.hu/hatartalanul/hatartalanul-kirandulas-felvidekre/>)

